

Olvasás közben

A SZATÍRA

Gondoljunk *Don Quijoténak*, a bús-képű lovagnak a történetére, akinek eszét veszi a sok lovagregény; a regényhősöket követve nekiindul a világnak, és neveltséges kalandok sora téríti vissza a messzetúnt lovagvilág ábrándjaiból a valóság prózájához. Gogol *Revizor* című vigjátékában egy kisváros becstelenszarnok vezetőit leplezi le a feltételezett és a valóságos revizor körül zajló bonyodalmak közepette. Petőfi *Pató Pál* című verse a tétlenségbe süppedt, maradi magyar nemest teszi neveltségessé. Mikszáth *Új Zrinyiásza* azt mondja el, mi lenne a sorsa nemzeti múltunk egy nagy hőséneke a kiegyezéskori Magyarország korrupt, sivár világában.

Négy, műfaji tekintetben különböző klasszikus művet említettünk, amelyeket azonban az írói szándék, az írói módszer azonossága rokonít. Az írói módszer: torzító tükröt tartanak az olvasók elé, s ebben hibák, visszasságok tűnnek elénk megnagyítva, a valóságosnál is ellenszenvesebbé torzítva, — éppen ezért szemléletesebben, nyilvánvalóbban. Az írói szándék: küzdeni a hibák ellen, nevelni az olvasókat. Lényegében ezt értjük ma szatírán. Ahogy Arany János írta: a szatíra „a neveltségesnek csak álarcát kölcsönzi el, de az álarc alatt mindig valami komoly célra törekszik”. Kineveti a hibákat, hogy javítson; csúffá tesz embe-eket, hogy térjenek észre.

Régebben, amióta Horatius és Juvenalis megalkotta az első klasszikus szatírát, csak a tanítóköltemények egy csoportját nevezték szatírának; azokat, amelyek a gúny eszközeivel akartak hatni az olvasókra. (A szó latin eredetije egyébként azokat a tréfás verseket jelölte, amelyekkel jómódú, művelt rómaiak szórakoztak jó ebédek után.) A szatirikus ábrázolási mód azonban minden műfajban jelentkezhetik, a társadalmi aktivitás és a nevelő szándék hasonló hevével. A szatírát ma nem is tekinthetjük önálló műfajnak, hanem inkább minden műfaj keretei között alkalmazható ábrázolási módnak. Egy lírai életkép, kacagató bohózat vagy terjedelmes regény egyaránt lehet szatíra.

Hangsúlyozom, hogy a szatíra legsajátosabb eszköze, amely a szatirikus mű típusalkotásában éppúgy érvényesül, mint a gúnnyal, vagy iróniával ható hangjában: a túlzás. Miért van erre szükség?

Karinthy egyik humoreszkje ír arról a cirkuszról, ahol a világ legkisebb óriása és legnagyobb törpéje látható: — mindkettő átlagos magasságú ember. Nyilvánvaló, hogy a legkisebb törpe és a legnagyobb óriás jobban mutatja, milyen a törpe vagy az óriás. Így van a szatírában is. A felnagyított, torzító tükörben bemutatott bűnök, visszasságok szembe-tünőbbek — és gyűlöletesebbek.

A szatíra jellegét, hatását, társadalmi és művészi értékét sokféleképpen motíválhatják azok a társadalmi körülmények, amelyek az író a szatíra írására indítják. A társadalmi vagy morális bűnök kiirtásának szándéka azonos, de különböző a társadalmi tudatosság foka, amelynek szintjéről az író kortársait, kora intézményeit s a maga lehetőségeit megítéli. A kor viszonyaival s az író világnézetével szorosan összefügg az is, mit tart az író káros magatartásnak, kiirtandó hibának, üldözendő szokásnak. Művészi és társadalmi értelemben maradandó szatíra azonban csak a haladás eszméinek ihletében születhetik. Cervantes, Gogol, Petőfi vagy Mikszáth szatírája mögött nem elavult társadalmi eszmények állanak, és nem valamiféle időtlen általános emberi elkeseredés háborog. És itt nemcsak arról van szó, hogy a szatírában kifejeződő társadalomkritikának nagyon is konkrét tartalma van, hanem arról is, hogy az író haladó nézetei és az adott társadalmi valóság közötti feszültség adja a szatíra igazi savát-borsát.

A utóbbi években többször folyt vita arról, van-e szerepe a szatírának a szocialista társadalomban, a szocialista realista irodalomban. A marxizmus-leninizmus klasszikusai nemegyszer felhívták a figyelmet arra, milyen fontos szerepet tölt be a szatíra a szocialista társadalomban is. A szocialista-realista irodalom aligha tölthetné be nevelő feladatát, ha lemondana a szatíráról, a hibák elleni küzdelem legalkalmasabb irodalmi módjáról. Ilf és Petrov, Majakovszkij és sok más jelentős író szatirikus művei (Majakovszkij *Poloska* című szatíráját nemrég mutatta be nagy sikerrel a Vígszín ház) bizonyítják, hogy a szatíra a szocialista irodalomnak is eleven, vonzó és hatásos eszköze.

P. L.